

Suomenkielinen tiede

Raimo Väyrynen

Suomen kieli kulttuurin ja tieteen kielenä ei ole häviämässä mihinkään. Silti voi sanoa ilman tarpeetonta kansallista patetiaa, että korkeatasoisen tieteellisen kirjoituksen ja puheen on oltava myös suomenkielistä. Jos näin ei ole, suomen kielen asema sivistyskielenä saattaa pitkän päälle taantua. Kysymys ei ole joko–tai-asetelmasta vaan siitä, että suomen ei saa antaa marginalisoitua tieteen kielenä. On sittenkin yllättävän lyhyt aika, siitä, kun suomen kielellä ei ollut juuri lainkaan akateemista julkaisutoimintaa. Nyt sen pelätään olevan taas häviämässä, mutta tähän uhkakuvaan en usko. [1]

Kieli on tieteen keskeinen väline, vaikka sen tehtävä vaihtelee alalta toiselle. Matemaattisella kaavalla ja molekyyllirakenteella ei ole perinteisessä mielessä kieltä. Humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä kieli ei ole vain ilmaisun väline, vaan myös tutkimuskohde. Käytetty kieli paljastaa ajattelun syvärakenteita, kulttuurisia oletuksia ja poliittisia tarkoituksia. Empiirisessä tutkimusotteessa kieli on tavallisesti väline tutkimustulosten raportoinnissa, kun taas konstruktivistisessä lähestymistavassa sosiaalista maailmaa rakennetaan kielen kautta.

Suomi tieteen kielenä nuori

Suomen kieltä tieteessä voi tarkastella ainakin kolmella tasolla. Perinteisesti on ajateltu, että sillä on erityistä käyttöä ns. kansallisten tieteiden kielenä (tässä yhteydessä viitataan tavallisesti kotimaisten kielten tutkimukseen, kansatieteeseen ja historian tutkimukseen). Näitä tieteitä on pidetty kansallisena joko siksi, että niiden sanoma on ymmärrettävä ja kiinnostava myös tavalliselle lukijalle tai siksi, että asioiden ilmaiseminen vieraili kielillä on vaikeaa tai keinotekoista (kuten vaikkapa suomen kieliopissa). Vaikka historian-tutkimuksessa julkaistaan joskin verran lähinnä

Suomen kielen toimisto järjesti Helsingissä 1.12.2005 seminaarin ”Miten organisaationi edistää suomen kieltä?”. Tilaisuudessa puhuivat Suomen Akatemian pääjohtaja Raimo Väyrynen, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielitoimiston päällikkö Pirjo Hiidenmaa, Suomen yliopistojen rehtorien neuvoston pääsihteeri Tapio Markkanen ja Oulun yliopiston suomen kielen professori Harri Mantila. Tässä julkaistavat kirjoitukset perustuvat heidän puheenvuoroihinsa.

ruotsiksi ja englanniksi, niin tutkimuksessa käytetty kieli on edelleen voittopuolisesti suomi. Sama koskee oikeustieteitä.

Sinänsä suomi tieteen kielenä on nuori. Aina vuoteen 1752 saakka väitöskirjat Turun Akateмиassa oli kirjoitettava joko latinaksi, kreikaksi tai hepreaksi. Ruotsin kieli alkoi väitöksissä kyllä yleistyä, mutta vielä 1828 Helsingin yliopiston perussäännöt määräsivät, että tohtorinväitöskirjat oli julkaistava latinaksi. Suomen kielen ja kirjallisuuden professuuri perustettiin vuonna 1850, mutta valittu nimitettiin vain virkamääräyksellä ja palkka oli puolet vakinaisen professorin palkasta.

Ensimmäiset suomenkieliset väitöskirjat julkaistiin 1850-luvulla. Vapunpäivänä 1858 väitteli ”viisaustieteen majaster” Rietrik Polén (1823–84) aiheesta *Johdanto Suomen kirjallisuushistoriaan* ja saman vuoden marraskuussa Georg Zacharias Forsman (Yrjö Koskinen) väitöskirjalla *Nuijasodan Syyt ja Alku Pohjanmaalla*. Polén väitteli suomeksi vielä erivapaudella, mutta Koskisen väitellessä suomi oli jo hyväksytty latinan ja ruotsin rinnalle käyväksi väitöskirjan kieleksi. Polénin kirjasta julkaistiin vuonna 1988 näköispainos, jossa on Kai Laitisen kirjoittama hyödyllinen jälkipuhe. Polénia muistetaan edelleen: keväällä

2006 Suomen kulttuurirahaston Etelä-Savon rahasto ja Helsingin yliopisto järjestävät Mikkelissä hänen nimeään kantavan luentosarjan.

Näitä suomenkielisiä väitöskirjoja olivat edeltäneet 1840- ja 1850-lukujen vaihteessa sekä Suomen Lääkäriseurassa (Finska Läkaresällskapet) että Suomen Tiedeseurassa kiistat siitä, oliko suomen kieli yleensä sopiva tieteellisen kommunikaation väline. Katja Huumo on kuvannut elävästi näitä kiistoja väitöskirjassaan *Perkeleen kieli – suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla* (Suomen Tiedeseura 2005). Näissä arvovaltakiistoissa suomen kieli vielä hävisi, mutta siemen oli kylvetty. Suomen Tiedeseura julkaisi vasta vuonna 1872 ensimmäisen suomenkielisen kirjoituksen, Yrjö Koskisen tekstin *Kyröskosken syntymis-ajasta* ja se pysyi pitkään lajissaan ainoana.

Kiistoissa suomen kielen asemasta tieteen kielenä iskivät vastakkain yhtäältä rationaalinen argumentti julkaista tutkimuksen tulokset kansainvälisen tiedeyhteisön luettavissa olevilla kielillä ja toisaalta poliittinen tarve sivistää kansaa (nyt puhuttaisiin varmaan tieteen tai yliopistojen kolmannesta tehtävästä).

Snellman tunnetusti korosti kansallisuuden, kansallisen sivistyksen ja kielen yhteyttä. Hän kirjoitti *Saiman* ensimmäisessä numerossa tammikuussa 1844, että ”sivistys, joka ei ole kansallista, ei siten voi olla todella yleisinhimillistä sivistystä... kansan itsenäisen sivistyksen on tuotava itsensä julki kansan omalla kielellä” (*Kootut teokset* 6, ss. 28-31). Suomenkielinen tieteellinen kirjallisuus syntyi pitkälti tästä snellmanilaisesta alkujuuresta. Matti Klinge osoittaa hyvin kirjassa *Keisarillisen Aleksanterin yliopisto 1808–1917* (1989), että ylioppilailla oli usein suuri merkitys suomen kielen tieteellisen käytön edistämisessä.

Tätä taustaa vasten ei ole järin yllättävää, että monilla aloilla vakiintunut suomenkielinen terminologia on sangen uutta. Lääketieteellistä terminologiaa kehittivät 1800-luvulla puolivälissä hapuillen muun muassa Lönnroth ja Schildt Kilpinen. Samoihin aikoihin Johan Henrik Eklöf loi matemaattisia käsitteitä suomeksi. Maailman linuille luotiin johdonmukaisesti suomenkieliset nimet vasta 1940-luvun lopulla.

Englannin ylivalta

Vuosisata sitten ei ollut mahdotonta, että matematiikan väitöskirja saatettiin julkaista suomeksi. Nyt sellainen ratkaisu on varmasti poikkeus

kaikissa luonnontieteissä. Aikaisemmin käytetty saksa on muuttunut englannin ylivallassa lähes kaikilla tieteenaloilla (ensimmäinen suomalainen englanninkielinen väitöskirja oli vuonna 1889 puolustettu Edward Westermarckin *The Origin of Human Marriage*).

Englannin dominanssille on olemassa joukko luonnollisia selityksiä. Vaikka termit saattavat olla peräisin latinasta, niin englanninkieliset käsitteet ovat useimmilla tieteenaloilla vakiintuneet kansainväliseksi standardiksi. Tämä helpottaa kommunikaatiota ja vähentää väärinkäsityksiä.

Lisäksi tiede on kansainvälistynyt pitemmälle kuin koskaan aikaisemmin. Englannin kielestä on tullut *lingua franca*, jota puhutaan jopa pohjoismaisissa kokouksissa tai kanssakäymisessä virolaisten kanssa. Englannin yleisyys kansainvälisenä käyttökielenä niin liike-elämässä kuin tieteessäkin heijastaa kohta kaksi vuosisataa jatkunutta anglosaksista hegemoniaa ensiksi brittiläisen ja sitten amerikkalaisen imperiumin voimalla. Joillakin aloilla käytetty terminologia heijastaa myös amerikkalaista ajattelutapaa, mutta yleensä sitä voidaan pitää tieteen kielenä sangen neutraalina. Tosin olen kuullut yhteiskuntatieteilijöiden piirissä väitteen, että englanniksi ei pidä julkaista, koska se on ”imperialistien kieli”.

Itse kuulun englannin kielen tieteellisen käytön vannoutuneisiin kannattajiin. Jos aikoo levittää tutkimuksensa tuloksia kansainväliseen käyttöön – ja siinä sivussa hankkia sitaattipisteitä ja nimeä – niin useimmilla aloilla ainoa mahdollisuus on kirjoittaa englanniksi. Joskus tekstin vääntäminen väkipakolla suomeksi johtaa miltei koomisiin lopputuloksiin, josta esimerkkinä toimikoon äskeisen väitöskirjan lehdessä suomennettu nimi *Valopolymeroidut dendriittiset kopolymeerit – konversioaste ja jäännösnomomeeripitoisuus hammaslääketieteellisissä sovellutuksissa*. Tällaisissa tapauksissa on syytä käyttää alkupeleistä englanninkielistä nimeä, koska suomennettu versio ei anna mitään lisäinformaatiota.

Englannin ylivalta tieteellisenä kielenä ei ole tietenkään ongelmatonta. Puutteellisella englannilla – tai millä muulla kielellä tahansa – kirjoitettu tutkimus ei ole mikään lukunautinto ja joskus on jopa vaikea seurata tutkimuksen argumentointia ja tuloksia. Tätä suurempi ongelma taitaa olla se, että turvauduttaessa englantiin muut kielet jäävät käyttämättä – syntyy lingvistisiä vaihtoehdokustannuksia.

Tämän seurauksena äidinkielen käsitteellinen kehitys saattaa pysähtyä ja kansallinen kulttuuri vastaavasti kapenee ja ohenee. Tältä osin on hy-

vä panna merkille viime vuosina lisääntynyt valmius kääntää kansainvälisen tieteen klassikkoja suomeksi, joista Aristoteleen tuotannon kokonaiskäännös on tuorein esimerkki. Humanististen tieteiden klassikkojen lisäksi on käännetty myös luonnontieteilijöitä kuten Darwinia.

Mielestäni minimivaatimuksena voidaan pitää sitä, että vaikka englantia käytetäänkin tieteen kansainvälisenä kielenä, niin kotimaisilla kielillä julkaistaan riittävästi. Riittävyys tässä tarkoittaa sitä, että tarpeellisilla aloilla kehittyvät kattava, oma tieteellinen terminologia. Tällä vaatimuksella on ehkä erityistä merkitystä suomen kielen kannalta, koska pelkkä kansainvälisen termin vääntäminen suomeksi johtaa huonoon kieleen. Vastaaviin kielivalintoihin joudutaan yliopistopetuksessa. Tavallisesti opetus pelkällä englannin kielellä ei ole hyvä ratkaisu, mutta ainakin yhtä huono menettely on se, että kaikki opinnot suoritetaan yhdellä eli äidinkielellä.

Kotimaisella tieteellisellä käsitteistöllä on merkitystä myös tieteen popularisoinnille. Popularisointi pelkillä englanninkielisillä termeillä ei onnistu, eikä tämä koske vain ns. Pihtiputaan mummoa, vaan myös poliittisia päättäjiä, liikemiehiä ja journalisteja. Jos sanon, että ”ydinsodan uhka on olemassa”, niin se menee luultavasti paremmin perille kuin toteamus, että ”ydinde-terrensissä on instabiliteetin riski”.

Suomen Akatemian kielipolitiikkaa

Suomen Akatemialla ei ole mitään erityistä kielipolitiikkaa, vaan se noudattaa tässä suhteessa maan lakeja ja vallitsevia käytäntöjä. Oman erityispiirteensä tarjoaa kuitenkin se, että Akademia käyttää tutkimushakemusten arvioinnissa pelkästään ulkopuolisia ja hyvin usein kansainvälisiä asiantuntijoita. Jotta tämä järjestelmä toimisi, niin hakemukset on kirjoitettava muulla kielellä kuin suomeksi. Miltei poikkeuksetta tämä kieli on englanti, jopa humanistisilla aloilla. Hakijoiden eritasoinen kielitaito saattaa asettaa heidät jossakin määrin eriarvoiseen asemaan, mutta nykyjärjestelmälle ei taida olla toimivaa vaihtoehtoa. Itse asiassa tieteen kansainvälisyyden vuoksi hyvä ja mielellään laaja kielitaito on nykymaailmassa osa tutkijan kompetenssia.

Suomen Akademia kansallisena tiederahoittajana on hyvin riippuvainen akateemisen yhteisön omaksumista arvostuskäytännöistä: se ei voi luoda omaa arvomaailmaansa. Jos tutkijoiden pätevyyttä ja arvostusta punnittaessa eniten painavat kansainvälisillä foorumeilla julkaistavat

työt, niin tämän on näyttävä myös Akatemian arviointikäytännöissä. Vastaavaa englanninkielistä hakemuskäytäntöä ja kansainvälistä vertaisarviointia noudattaa myös Helsingin yliopiston tutkijakollegium. Tietysti voidaan sanoa, että Akademia on omalla toiminnallaan ollut 1990-luvulta lähtien työntämässä tiedeyhteisöä tähän suuntaan.

Suomen Akademia on pitkään tukenut tieteellisten seurojen julkaisutoimintaa. Seurat ovat keskeisiä toimijoita suomenkielissä mutta muussakin tieteellisessä julkaisemisessa. Itse asiassa seurojen julkaisujen kieltä ei ole millään tavalla rajoitettu. Vuoden 2006 alusta seurojen tukemiseen tarkoitettut varat on siirretty Tieteellisten seurain valtuuskunnalle, mikä nähdäkseni pikemminkin vahvistaa kuin heikentää tieteellisten seurojen roolia julkaisijana. Lisäksi useat kustantajat ovat ansiokkaasti julkaisseet suomenkielistä tieteellistä kirjallisuutta. Tässä yhteydessä kannattaa erikseen mainita Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) laadukas ja monipuolinen julkaisutoiminta.

Suomen Akademia on viime vuosina käyttänyt huomattavan paljon erityisesti viestintäyksikkönsä voimavaroja tieteen popularisointiin eli tieteen tulosten saattamiseen suomalaisten tietoon ja ulottuville omalla äidinkielellään. Esimerkkeinä tästä ovat mm. tiedotustilaisuudet, erilaiset seminaarit ja tiedemessut. Olemme jopa luoneet palvelun, *Expertti*, jonka avulla journalistit löytävät mahdollisimman vähällä vaivalla parhaan asiantuntijan kulloisellekin kysymykselle [2].

Suomalaisten kiinnostusta suomenkieliseen tieteeseen osoittaa se, että *Tiede* on ilmeisesti väkilukuun suhteutettuna maailman laajalevikkisin tiedelehti [3]. Sen artikkelit ovat lähes täysin kotimaista tuotetta, kun taas *Tieteen Kuvalehti* käyttää lähinnä käännösartikkeleita.

Suomen Akademia on hyvin kiinnostunut rahoittamansa tutkimuksen vaikuttavuudesta, joka kotimaassa realisoituu ennen kaikkea suomen- ja ruotsinkielisen tieteellisen kirjallisuuden kautta. Parhaiden tutkijoiden tuottamat suomenkieliset oppikirjat ovat hyvä esimerkki tällaisesta toiminnasta, johon heitä kaikista kansainvälisyydestä huolimatta rohkaistaan.

Suomi ei katoa mihinkään

Globalisoituvassa maailmassa pienellä kielialueella on ongelma: pitää kommunikoida kielellä, jota muutkin ymmärtävät ja se kieli ei ole suomi.

Kuitenkin jotta vieraalla kielellä olisi jotain arvokasta ja omaleimaista sanottavaa, sen perustana on yleensä ainakin humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä oltava omalla kielellä ajateltu ymmärrys. Tosin taitaa käydä niin, että kun vieraan kielen käyttöön rutinoituu tarpeeksi, niin ajattelu ja ilmaisuus ei enää kuljekaakaan äidinkielen kautta. Jokaisen mietittäväksi jää, kärsiikö tutkimuksen taso tästä.

Suomen kieli kulttuurin ja tieteen kielenä ei ole häviämässä mihinkään. Silti voi sanoa ilman tarpeetonta kansallista patetiaa, että korkeatasoisen tieteellisen kirjoituksen ja puheen on oltava myös suomenkielistä. Jos näin ei ole, suomen kielen asema sivistyskielenä saattaa pitkän päälle taantua. Kysymys ei ole joko-tai-asetelmasta vaan siitä, että suomen ei saa antaa marginalisoitua tieteen kielenä. On sittenkin yllättävän lyhyt aika, siitä, kun suomen kielellä ei ollut juuri

lainkaan akateemista julkaisutoimintaa. Nyt sen pelätään olevan taas häviämässä, mutta tähän uhkakuvaan en usko.

Kirjoittaja on Suomen Akatemian pääjohtaja.

VIITTEET

- [1] Tämän artikkelin laatimisessa olen saanut apua Jarmo Laineelta ja Köyhiltä, erityisesti Fred Karlssonilta.
- [2] Monet parhaista tutkijoistamme ovat hyvinkin aktiivisia oman tutkimusalansa esittelijöitä. Syyskuun 2005 alusta toimineessa *Expertissä* on rekisteröitynä noin 350 toimittajaa ja siinä ovat noin 80 tiedottajan voimin maamme kaikki yliopistot ja useimmat tutkimuslaitokset. Toimittajien tiedusteluja järjestelmään tulee jatkuvasti: keskimäärin puolenkymmentä päivässä.
- [3] *Tiede*-lehden nyt jo entinen päätoimittaja Tuula Koukku saikin äskettäin aivan ansiosta *Suomen Kuvalehden* journalistipalkinnon.